

AGNÈS OUZOUNIAN

INSTITUT NATIONAL DES LANGUES ET CIVILISATIONS ORIENTALES
INSTITUT DES LANGUES RARES, PARIS

ANDRZEJ PISOWICZ

UNIwersytet Jagielloński

LA LETTRE ARMÉNIENNE DU BRODY À ISTANBUL, 1770 ORMIAŃSKI LIST Z BRODÓW DO STAMBUŁU Z 1770 ROKU

Résumé: L'article contient une édition d'une lettre commerciale de 1770, écrite à Brody (Royaume de Pologne) dans le dialecte de la langue arménienne, avec l'ajout de traductions en français et en polonais et des commentaires.

Mots-clés: langue arménienne, dialectes, Arméniens polonais, Brody, Istanbul, Büyük Valide Han, relations commerciales polono-turques au XVIIIe siècle

Abstrakt: Artykuł zawiera edycję listu handlowego z 1770 roku, napisanego w Brodach (Królestwo Polskie) w dialekcie języka ormiańskiego, z dodatkiem tłumaczeń na języki francuski i polski oraz komentarzy.

Słowa kluczowe: język ormiański, dialekty, Ormianie polscy, Brody, Sztambuł, Büyük Valide Han, polsko-tureckie stosunki handlowe w XVIII wieku

[Éditorial:] La lettre éditée provient de la collection du Dr Teresa Anna Chłapowa (née Augustynowicz-Ciecierska), orientaliste de l'Université Jagellonne de Cracovie. Peut-être appartenait-il à la famille de son grand-père, Stanisław Augustynowicz (1903-1978), qui venait d'Arméniens polonais. A en juger par le contenu, la lettre serait écrite par un marchand arménien qui séjournait à Brody. Le style de la lettre ressemble à celui connu des siècles précédents, dont des

échantillons ont été donnés par Władysław Łoziński, tirés des livres de la cour de Lwów (Lviv)¹. La lettre est un témoignage intéressant sur la langue arménienne utilisée par les Arméniens qui faisaient du commerce entre le Royaume de Pologne et l'Empire ottoman au XVIIIe siècle. Nous n'avons pas beaucoup de preuves du discours arménien familier de la région de la Pologne à cette époque datant de cette période. Les quelques textes connus proviennent de la plume de personnes instruites, c'est-à-dire d'ecclésiastiques, essayant d'écrire dans la langue arménienne classique (grabar). Il s'agit principalement de textes officiels (registres paroissiaux). C'est pourquoi la lettre de Brody contient ce témoignage unique, qui jette un nouvel éclairage sur la question de la langue arménienne familière des Arméniens polonais au XVIIIe siècle. A cette époque, la majeure partie de cette communauté n'utilisait pas la langue arménienne au quotidien. En ce qui concerne la partie de celle-ci qui parlait arménien, il existe des opinions dans la littérature scientifique² basées sur le dialecte d'une seule ville (Kuty). Cependant, les Arméniens de Kuty avaient une origine particulière (de Moldavie) et leur discours aurait pu être sensiblement différent de celui des Arméniens d'autres endroits de la République à cette époque.

[Redakcja:] Edytowany list pochodzi ze zbiorów dr Teresy Anny Chłapowej (z Augustynowiczów-Ciecierskich), orientalistki z Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Być może stanowił własność rodziny jej dziada, Stanisława Augustynowicza (1903-1978), wywodzącego się z Ormian polskich. Sądząc z treści, wydaje się, że napisał go kupiec ormiański, w momencie wysłania listu przebywający w Brodach. Styl dokumentu przypomina ten znany z wieków ubiegłych, którego próbki podał Władysław Łoziński, zaczerpnięte z ksiąg sądowych lwowskich³. List jest ciekawym świadectwem mowy ormiańskiej, jaką posługiwali się Ormianie handlujący pomiędzy Królestwem Polskim a Imperium Osmańskim w wieku XVIII. Z tego okresu nie posiadamy wielu świadectw potocznej mowy ormiańskiej z obszaru ówczesnej Rzeczypospolitej. Nieliczne teksty pochodzą spod pióra osób wykształconych, czyli duchownych, starających się pisać w grabarze. Są to głównie teksty urzędowe (metryki kościelne). Dlatego list z Brodów to świadectwo unikatowe, które rzuca nowe światło na kwestię potocznej języ-

¹ W. Łoziński, *Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI i XVII wieku*, Lwów 1892, s. 278-280.

² Voir: J. Hanusz, *O języku Ormian polskich*, „Rozprawy i sprawozdania z posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności”, 11, 1886, s. 350-481; A. Gawroński, *Język Ormian polskich*, dans: *Język polski i jego historia z uwzględnieniem innych języków na ziemiach polskich*, ed. H. Ułaszyn et al., *Encyklopedia polska*, 2, Kraków 1915, s. 452-455; J. Reczek, *Językowa polonizacja Ormian*, „Język Polski”, 67, 1987, s. 1-8; A. Pisowicz, *Ormianie polscy. Problem świadomości narodowej a kwestia języka*, dans: *Język a tożsamość narodowa. Slavica*, ed. M. Bobrownicka, Kraków 2000, s. 135-142.

³ W. Łoziński, *Patrycyat*, s. 278-280.

ka ormiańskiego polskich Ormian w wieku XVIII. W tym czasie większość tej społeczności nie posługiwała się na co dzień językiem ormiańskim. Odnośnie do części, która mówiła po ormiańsku, w literaturze naukowej⁴ funkcjonują opinie oparte na dialekcie tylko jednej miejscowości (Kuty). Jednak Ormianie w Kutach mieli szczególne pochodzenie (z Mołdawii) i ich mowa mogła się znacząco różnić od mowy Ormian w innych miejscowościach dawnej Rzeczypospolitej.

Texte original / Tekst oryginalny

(Agnès Ouzounian)

Ce texte comporte de nombreuses fautes d'orthographe et certaines lettres sont confondues ou posent des difficultés de lecture.

այ/ա - է/ե - օ/ո

ղ/տ - թ/դ - կ/զ - կ/ք - վ/ր

չ/ջ

վ/լ

ր/ռ

Les ե et les ի sont difficiles à distinguer et le choix entre ces deux caractères dans le texte arménien est quelque peu arbitraire. De même, la ponctuation ajoutée entre parenthèses n'est pas sûre du tout.

Les mots abrégés ont été développés (lettres indiquées entre <>).

[Une inscription en polonais sur l'enveloppe:]

P<an>u Sýmonowi Mechdesemu w Waldehanie

Ա<ստուծո>վ

Ն/Ը/Ա???գասնի գիրքս Ըստմպուլ Վեյխտախանն

քրստացի Յարութի<ւ>նի որդի Պետրոսի չրախ

Մալխասին ձերն տացէ անբաց ի բարին ամէն

Մ<ա>հ<ի>պ մ<ա>հս<ես>ի Միմունին շաղ սիրով բ<ա>րև կանեն այլև բարեկամացն ամենեցուն

թիվն ռ ր ան Ժ Թ ր -ին մ<ա>յիսի ի ր ր -ին եղև Պրուտումն

Ի Ա<ստուծո>յ ծ<ա>ռ<ա>յ Պետրոսէս մալում լինի քեզ այ եղբ<ա>յր Մալխաս գի ահայ քանի

որ քրնացածիս քեզանէ մէկ խապ<ա>ր կ<ա>մ մէկ գիր չեկավ որ և էիվարդ

իմանանք(.) մընացինք նիկարան(:) Նայև գիրդ պակաս չանես(.) ամէն

⁴ Zob.: J. Hanusz, *O języku*, s. 350-481; A. Gawroński, *Język Ormian polskich*, s. 452-455; J. Reczek, *Językowa polonizacja Ormian*, s. 1-8; A. Pisowicz, *Ormianie polscy*, s. 135-142.

Էիվալդ մեզի ծանուցանես(,) Էիմալութի<Լն>ն չանես(.) ետ սորայ մեր լու-
սահոգուն մընացած բանին լավ մուղիեայթ լինիս(.) պէթալմալնուն
գավթ արած ապրանքըն(,) ըստ<ա>կն կ<ա>մ թեմէտուկնէրն ինչ որ գավթ
է արած

նէ դէվթերով է դէվթերն ս<ա>հ<ի>պ մ<ա>հս<ես>ի Սիմունին(.) քշտեն
կընի դէվթերին

կեօրէ(.) ամէն բանն գավթ անիս այլև որպէս լինիլն մեզի ծանուցանիս
թէ որ Ա<ստուծո>վ բանդ թէս կու հաստատես(.) շ<ա>դ ետ չի ընկնիս(.)
ամէն բանն

փաք տեսնիս(,) և ինչ թէվթեր իմ տված քեզ արնես գաս(.) այլև այն տաշ-
չուն բ⁻ n⁻ դ<ու>ռ<ու>շի թեմէտուկն որ խափէիլթե<ա>մբ պէթալմալնուն
անէ(.)

արած է նորայ լավ մուղիեայթ կենաս Էսնաֆին մէչըն(.) կանչէ իւրան
ասէ թէ ճանմ էչապի տարի դուք արևտուր էք աննմ(.) վաղէն արաչ որ-
դիք պագիրկեայնին ըստակ տված(.) լըսեցինք թէ արաչի պէթալմալնին
փոխ-

ված է եաղէն լավ փրնես թէ իմ թեմէտուկն ինչու ես տված ըստ<ա>կն
չարած(.)

չիլինի թէ թողես որ կորչի(.) վերջը արգուհայ տաս մէկ թեմամ արնես
Ա<ստուծո>յ

փ<ա>րք(.) Վէլիտախանունն այդչափ պագերկան կայ տեսնեմ ում քշտեն
է թեսիմ

արած(:) Այ Մալխաս այդ ըստ<ա>կն չիլինի թէ թողես պաթալ մընայ(.)
քեզ ինչ-

պէս որ ասած եմ մինչև որ եղբ<ա>յր Պաղտասարին գալն բանդ պէթերմիշ
չես կարել անել տված դէվթերիս կեօրէ(.) զ<ա>տ արնես հետն դրկես և
դուն

մընաս այդեղի(.) եղեալ բանն փաք տեսնես(.) Էնիմ տված դէվթերէն ավե-
լի մէկ փ<ա>ր<այ>ի զ<ա>տ չարնես(.) շուտով ինծի հասցընես այլև
ավելի ըստ<ա>կ կու

մընայ նէ թողես ըտեղ ս<ա>հ<ի>պ մ<ա>հս<ես>ի Սիմունին քշդեն
մէկայլ որ Ադումի

որդի Յարութի<Լ>նին անէ արած փօլիցին ըստ<ա>կն ըստեղ մին թեմամ
տվի այլև

կիտեմ որ ըտեղտել արած կու լինիս ետ սորայ թէ որ մ<ա>հս<ես>ի
Սիմունն

ավելի ըստ<ա>կ կու տայ քեզ Յարութի<Լ>նին ըստըկէն կ<ա>մ թէ
ամանաթն կու

տայ Յարութի<Լ>նին(.) սախըն չիլինի թէ ձերք արնես բերես կ<ա>մ
դրկես(.) ասիս

թէ ճօրպանուս անէ եաղէն չունիմ ամանաթ(,) դարշմիշ լինիմ քոյ փօլի-

քնն արնիս էլ ուրիշ բանի չի խարնըվիս բանդ փաք տեսնես այդ
 եղեղ մէր էղած պ<ա>րտքըն տասս և թէմէտուկնէրն ամէնն հետդ
 բերես թէ որ սիւլէթ կունենասս լէկուն ըստ<ա>կն արնես(.) թէ որ չի
 սիւլէթ չունենասս նէ գօր չանես թէմէտուկն հետդ ետ բերես ըս-
 տեղ կարնենք(:) Այլև այ Մալիսասս այդէղեղ մեր թարափէն եղե<ա>լ ամէն
 էիվալէն որչափ ապրանք է մընացած(.) որչափ արնէլիք որչափ տալիք
 ողորմած հոգուն մերնէլէն ետն(.) ինչպէս լինիլն մի ըստ միոջէ ինծի
 գրիս այլև թէ պէրէթեսագին քարն Սարգիսին էր անցած(.) սորայ էիվալն էլ(.)
 գրիս ետոյ ըստեղէս նոր քընացած և հետըդ տարած քարին էիվալն(.)
 գրիս ծախվալն կ<ա>մ թէ չի ծախվալն և այսքանը. բավէ այ Մալիսասս
 տեսնեմ քեզ ինչպէս բան պիտի տեսնես որ ամօթօվ չի մընամք և դու-
 շմանի սրտօվ չիլինի(.) այքթ բաց և բանդ փաք տեսնես լավ մուղիեաթ
 լինիս(.) գիրդ պակաս չանես(:) Ողջ լեր ի բ<ա>րին ամէն(:)
 Մ<ա>հս<ես>ի Սարգիսն և Սօղօմօսն մ<ա>յիսի ի զ Պրուտն սէլամէթ
 տախել էղան(:)

Tłumaczenie na język polski / Traduction en polonais

(Andrzej Pisowicz)

[Na kopercie napis po polsku:]

P[an]u Symonowi Mechdesemu w Waldehanie⁵

A.

[i po ormiańsku:]

W imię Boże!

Niniejsze pismo ma zostać dostarczone w Stambule do Waldehanu, w dobrym stanie i nieotwarte, do rąk Malchasa, ucznia Bedrosa, syna Harutiuna z Busty [?]⁶. Amen!

[W środku listu u góry zamieszczono ormiańską literę:]

E⁷

⁵ Büyük Valide Han – dosłownie: „wielka gospoda matki sułtana”, to największy karawanseraj w Stambule, założony w 1651 roku przez Kösem Valide Sultan, matkę sułtanów osmańskich Murata IV i Ibrahima.

⁶ [Redakcja:] Może chodzić o Basrę (Busra) w dzisiejszym Iraku, która w wiekach XVII i XVIII kilkakrotnie przechodziła z rąk perskich do tureckich i odwrotnie, lub (co bardziej prawdopodobne) – Bursę (Prusa, Prussa, dawniej Brusa, Brussa), miasto położone dziś w północno-zachodniej Turcji. W Imperium Osmańskim Bursa była centrum produkcji i handlu jedwabiem, importu surowego jedwabiu z Persji i niekiedy z Chin oraz eksportu, w tym do Polski, a także głównym ośrodkiem produkcji kaftanów, poduszek, haftów i innych wyrobów. Kupcy, z których większość stanowili Ormianie, byli bardzo zamożni.

⁷ Litera է o wartości cyfrowej 7, znaczy także: „jest”; tu, być może, w sensie: „[Bóg] istnieje”.

Pana mechdesego Simuna, jak również wszystkich przyjaciół, serdecznie pozdrawiam.

Zostało [napisane] w Brodach⁸, dnia 24 maja roku 1219⁹.

Od służki Bożego Bedrosa niech Ci będzie wiadomo, bracie Malchasiu, że od mojego wyjazdu nie przyszła żadna wiadomość ani żaden list, z którego moglibyśmy się dowiedzieć, co się z tobą dzieje. Niepokoiśmy się. Pisz do nas, powiadaj, co się z tobą dzieje! Nie lekceważ tego! Następnie, zajmij się tym, co zostało po naszym, świętej pamięci, zmarłym: towarami, które spisał właściciel, pieniędzmi albo weksłami, wszystkim tym, co zostało zarejestrowane w defterze pana mechdesego Simuna według księgi inwentarzowej. Wszystko notuj i powiadaj nas, jak sprawy wyglądają! Jak Bóg da, szybko [?] potwierdź to, co robisz! Nie zalegaj z obowiązkami! Porządnie dogładaj każdej sprawy. Weź ze sobą, jak będziesz tu jechał, księgę inwentarzową! I przypilnuj dokumentu umowy zawartej z kamieniarzem na kwotę 2000 kuruszy, bo właściciel robi tu jakieś oszustwo! [?]¹⁰ zawołaj go i powiedz mu: „Tyle lat handlujecie. Słyszeliśmy, że synowie kupca dali pieniądze [?]”¹¹. Właściciel się zmienił, złap go za kołnierz: „Dlaczego sporządziłeś weksel przed wypłaceniem pieniędzy?”. Nie dopuść do tego, żeby to przepadło! Na koniec spisuj to wszystko i zakończ sprawę na chwałę Bożą! W Waldehanie jest tylu kupców! Zobaczą, u którego można będzie zostawić¹². Drogi Malchasiu! Nie dopuść do tego, żeby te pieniądze bezczynnie leżały! Tak jak ci mówiłem, dopóki nie przyjedzie brat Baghdasar, nie powinieneś [?]¹³ według mojej księgi inwentarzowej. Weźmiesz ją [?] i odeślesz tam, gdzie jesteś. Dogładaj sprawy! Z mojego zeszytu [?] nie bierz ani grosza! Wkrótce mi dostarczysz. Ale jeśli zostanie więcej pieniędzy, to je zostaw u pana mechdesego Simuna! I jeszcze to, co robi Aghumi, syn Harutiuna, sprawę [?] tutaj załatwiłem. Ale wiem, że tam też to zrobiłeś [?]. Następnie, jeżeli pan mechdesi Simun da ci więcej pieniędzy niż Harutiun, albo da w depozyt Harutiunowi, to uważaj, niczego nie bierz i powiedz: „Nie mam z tym czorbadżym”¹⁴ nic

⁸ Odczyt nie do końca pewny. [Redakcja:] W Brodach – mieście położonym nad rzeką Styr, 90 kilometrów na północny wschód od Lwowa, będącym własnością rodziny Potockich – w wieku XVIII są notowani Ormianie z Imperium Osmańskiego, tacy jak organizatorzy manufaktur produkujących pasy ozdobne do strojów szlachty polskiej: Jan (Howannes) Mażarski i Dominik Misiowicz.

⁹ Ormiańskiej rachuby czasu, to jest w roku 1770 po narodzinach Chrystusa.

¹⁰ Słowo niezrozumiałe.

¹¹ Słowo niezrozumiałe.

¹² Może chodzi o towar.

¹³ Słowo niezrozumiałe.

¹⁴ [Redakcja:] Czobardży – grupa występująca na obszarze Bałkanów, wywodząca się z zamożnego chłopstwa, której członkowie przyjmowali islam, odznaczali się lojalnością wobec władz osmańskich oraz jako lokalni funkcjonariusze aparatu sądowego i fiskalnego oddawali im duże przysługi kosztem ludności chrześcijańskiej.

wspólnego [?]¹⁵”. Zabierz swoją [?] i w nic się nie daj wciągnąć! Uznaj sprawę za zamkniętą! Spłać nasze długi i przywieź weksle! Jeżeli będziesz miał kłopoty, to weź [?] pieniądze. Jeżeli nie będziesz miał kłopotów, to [?]¹⁶ przywieź weksel, tutaj załatwimy. Drogi Malchasiu! Ile zostało towarów z naszej strony, z tego, co po świętej pamięci zmarłym trzeba wziąć albo dać, to nam szczegółowo napisz! Czy dotarł kamień nagrobny do Sarkisa? Jak on się czuje? Jak ci się stąd jechało? Napisz, co z kamieniem, który zabrałeś! Czy został sprzedany, czy nie? I tyle wystarczy, drogi Malchasiu. Czekam na wiadomość, jak sobie radzisz. Obyśmy wstydu nie doznali i oby nasz wróg nie miał się z czego cieszyć! Miej oczy otwarte i załatw sprawy porządnie! Pamiętaj o pisaniu do nas! Bądź zdrow! Wszystkiego dobrego! Amen! [dopisek z boku listu:]

Mechdesi Sarkis i Soghomon dnia 23 maja dotarli pomyślnie do Brodów.

Bibliographie / Bibliografia

Sources d’archives / Źródła archiwalne

Collection privée du Dr Teresa Anna Chłapowa (née Augustynowicz-Ciecierska) de Cracovie / Zbiory prywatne dr Teresy Anny Chłapowej (z Augustynowiczów-Ciecierskich) w Krakowie

Études / Opracowania

Gawroński A., *Język Ormian polskich*, w: *Język polski i jego historia z uwzględnieniem innych języków na ziemiach polskich*, red. H. Ułaszyn et al., *Encyklopedia polska*, 2, Kraków 1915, s. 452-455

Hanusz J., *O języku Ormian polskich*, „Rozprawy i sprawozdania z posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności”, 11, 1886, s. 350-481

Łoziński W., *Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI i XVII wieku*, Lwów 1892

Pisowicz A., *Ormianie polscy. Problem świadomości narodowej a kwestia języka*, w: *Język a tożsamość narodowa. Slavica*, red. M. Bobrownicka, Kraków 2000, s. 135-142

Reczek J., *Językowa polonizacja Ormian*, „Język Polski”, 67, 1987, s. 1-8

Agnès Ouzounian, Andrzej Pisowicz, *An Armenian letter from Brody to Stambul from 1770*

Abstract: The edition of a commercial letter from 1770, written in Brody (Polish Kingdom) in a dialect of the Armenian language, with a supplement including translations into Polish.

Keywords: Armenian language, dialects, Polish Armenians, Brody, Istanbul, Büyük Valide Han

¹⁵ Słowo niezrozumiałe.

¹⁶ Słowo niezrozumiałe.

**Ազնես Ուզունյան, Անդժեյ Պիսովիչ, Հայկական նամակ Բրոդիից
Ստամբուլ 1770 թ.**

Համառոտագիր. Բրոդի քաղաքում (Լեհաստանի Թագավորություն) 1770 թվականին հայերենի բարբառով գրված՝ ֆրանսերեն և լեհերեն թարգմանությունների հավելվածներով, առևտրական նամակի հրատարակումը:

Բանալի բառեր. Հայոց լեզու, բարբառներ, լեհահայեր, Բրոդի, Ստամբուլ, Büyük Valide Han

Oryginał listu Bedrosa do Malchasa syna Harutiuna, Brody, 24 maja 1779 roku, ze zbiorów Teresy Ciecierskiej-Chłapowej

Handwritten header text at the top of the page, possibly a title or date.

Vertical handwritten text on the left margin, likely a commentary or reference.

Main body of handwritten text, consisting of several lines of dense script.